

Wykorzystywanie seksualne dzieci*

Joanna Włodarczyk – Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę

Spis zagadnień

- 326 Definicje
- 327 Skala i dynamika problemu
- 332 Postawy wobec wyzyskiwania seksualnego dzieci
- 334 Konsekwencje doświadczenia wykorzystania seksualnego
- 335 Edukacja seksualna
- 337 Zakończenie
- 338 Bibliografia

* Niektóre fragmenty bazują na rozdziale z poprzedniej edycji raportu (Sajkowska, 2017) za zgodą jego autorki.

Kontakty seksualne z osobą dorosłą są dla dziecka doświadczeniem, którego negatywne konsekwencje ponosi często przez całe życie. Ich trwałość i intensywność zależą od wielu czynników, takich jak etap rozwojowy dziecka w momencie wykorzystania, jego relacje ze sprawcą, czas trwania wykorzystywania oraz ujawnienie wykorzystania i otrzymane wsparcie (Beisert i Izdebska, 2012).

Zjawisko wykorzystywania seksualnego dzieci jest niezgodne z normatywnym i prawnym porządkiem niemal wszystkich kultur i państw świata, jednak dopiero w latach 80. ubiegłego wieku zostało uznane za znaczący problem społeczny. Wtedy też zaczęto rejestrować i badać skalę tego zjawiska oraz jego mechanizmy. Okazało się, że opisanie problemu wykorzystywania seksualnego dzieci jest bardzo trudne, gdyż ujawniany jest jedynie niewielki odsetek jego przypadków. Trudność ta wynika również z dynamicznie zmieniającego się obrazu problemu. Zmiany te warunkuje wiele czynników, które w różny sposób wpływają na zakres definiowania pojęcia wykorzystywania seksualnego dziecka oraz możliwości identyfikowania zachowań uznanych za wykorzystywanie seksualne. I tak np. rozwój nowych technologii otworzył szerokie możliwości docierania do potencjalnych małoletnich ofiar wykorzystywania seksualnego, kontaktów seksualnych online i dystrybuowania przedstawień (zdjęć, filmów) pornograficznych z udziałem dzieci. Poszerzają się sposoby działania sprawców, ale też ujawniane są kolejne obszary traumatycznych doświadczeń seksualnych dzieci. W ostatnich latach opinię społeczną w wielu krajach poruszyła fala ujawnień wykorzystywania dzieci przez osoby duchowne (*clergy abuse*) i kontaktów seksualnych personelu różnych instytucji opiekuńczych z dziećmi, o których ofiary informują po wielu latach jako dorośli (*historical abuse*). Dodatkowo kryzys humanitarny wywołany wojną w Ukrainie jeszcze bardziej zwiększa zagrożenie wykorzystywaniem seksualnym dzieci. Jednocześnie wzrost świadomości społecznej i zmiany legislacyjne (np. obligatoryjność zgłaszania wykorzystywania seksualnego) potencjalnie zmniejszają ciemną liczbę przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci. Wiele nakładających się na siebie procesów sprawia, że trudno zatrzymać w kadrze obraz tego problemu.

W 2014 r. Polska ratyfikowała Konwencję o ochronie dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, tzw. konwencję z Lanzarote. Programy profilaktyczne, edukacja, systemowa oferta pomocy terapeutycznej dla ofiar wykorzystywania seksualnego, prawna reprezentacja dziecka i przyjazny dziecku wymiar sprawiedliwości, programy leczenia sprawców, współpraca międzynarodowa – to wyzwania, które konwencja stawia przed polskim rządem. Nakłada też na państwa, które ją ratyfikowały, obowiązek gromadzenia danych o problemie wykorzystywania seksualnego dzieci. Celem tego rozdziału jest przedstawienie aktualnych, dostępnych danych na temat tego problemu w Polsce.

Definicje

Światowa Organizacja Zdrowia definiuje wykorzystanie seksualne dziecka jako:

włączanie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody i/lub na którą nie jest dojrzałe rozwojowo i nie może zgodzić się w ważny prawnie sposób i/lub która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajowymi danego społeczeństwa. Z wykorzystaniem seksualnym mamy do czynienia, gdy taka aktywność wystąpi między dzieckiem a dorosłym lub dzieckiem a innym dzieckiem, jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności, władzy. Celem takiej aktywności jest zaspokojenie potrzeb innej osoby. (Sajkowska, 2002, s. 7)

Wykorzystywanie seksualne dziecka to zarówno sytuacje, w których dochodzi do kontaktu fizycznego między dzieckiem a sprawcą (*contact sexual abuse*), jak i takie, które mają charakter seksualny mimo braku takiego kontaktu (*noncontact sexual abuse*). Dziecko jest do takich kontaktów zmuszane przemocą lub z wykorzystaniem pozycji władzy, kontroli i autorytetu sprawcy. Władza taka może być atrybutem relacji rodzinnych lub relacji dziecka z dorosłymi, którzy w różnych instytucjach sprawują na nim kontrolę lub są dla niego autorytetami. Strategie stosowane przez sprawców w celu wykorzystywania dzieci obejmują przymus, manipulację i uwiedzenie. Trzeba jednak podkreślić, że dopóki dziecko nie osiągnie prawnie określonego wieku gotowości do podejmowania kontaktów seksualnych (*age of consent*), to każdy kontakt seksualny z nim jest traktowany jako wykorzystanie seksualne, niezależnie od tego, czy wystąpiły jakiegokolwiek środki przymusu stosowanego przez sprawcę czy nie (ECPAT, 2016).

Wykorzystywanie seksualne dziecka bez kontaktu fizycznego to przede wszystkim wszelkie formy werbalnego molestowania i skłaniania do kontaktu z treściami pornograficznymi. Do wykorzystywania bez kontaktu fizycznego coraz częściej dochodzi za pomocą nowych technologii (internet, smartfony).

Dodatkowo wyodrębnia się komercyjne kontakty seksualne z dzieckiem, określane również jako wyzyskiwanie seksualne dziecka (*child sexual exploitation*). Dziecko jest pokrzywdzone wyzyskiwaniem seksualnym, gdy bierze udział w czynnościach seksualnych w zamian za coś (np. jakąś korzyść lub choćby obietnicę korzyści) otrzymane od osoby trzeciej, sprawcy lub przez samo dziecko (ECPAT, 2016).

Definicja wykorzystywania seksualnego dzieci nie jest wprost zapisana w polskich regulacjach prawnych. Odpowiedź na pytanie, jakie zachowania są uznane za wykorzystywanie seksualne przez polskie prawo, znajduje się w odpowiednich artykułach rozdziału XXV Kodeksu karnego (kk) „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”. Artykuły te można podzielić na te, które chronią wszystkich (w tym również małoletnich) przed określonymi zachowaniami seksualnymi, takimi jak zgwałcenie (art. 197), obcowanie płciowe z nadużyciem stosunku zależności (art. 199) czy kazirodztwo (art. 201), oraz na takie, które swoiście regulują karalność czynów wobec małoletnich – obcowanie płciowe z osobą poniżej lat 15

”

Powiedziałam w domu, co się stało. Ale rodzice nie uwierzyli. Powiedzieli, że wujek tylko chciał mnie przytulić. Boję się, że na policji też mi nie uwierzą.

Dziewczyna, 16 lat

Z telefonów i maili do 116 111

– telefonu zaufania dla dzieci i młodzieży

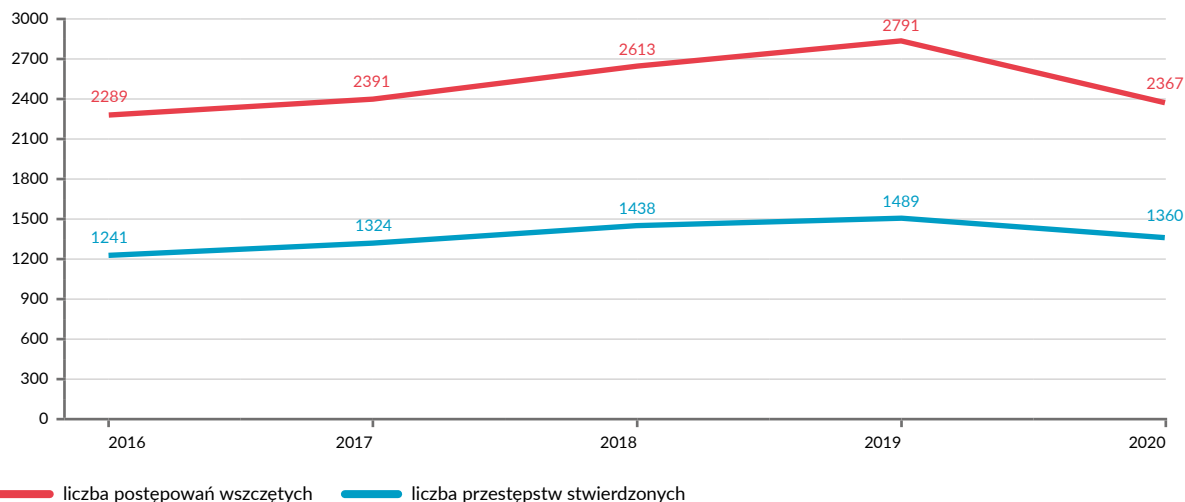
(art. 200) czy angażowanie małoletniego w kontakty z treściami pornograficznymi (art. 202). W definicjach prawnych szczególnie istotnym elementem jest dopuszczalna granica wieku podejmowania kontaktów seksualnych – w Polsce jest to 15 lat (art. 200). Szczegółowe omówienie przestępstw seksualnych wobec dzieci zawiera rozdział tego raportu pt. *Dzieci wobec procedur prawnych*.

W tym rozdziale zaprezentowano głównie problem wykorzystywania seksualnego dzieci przez osoby dorosłe, szczegóły dotyczące przemocy ze strony rówieśników, w tym przemocy seksualnej, znajdują się w rozdziale *Przemoc rówieśnicza*.

Skala i dynamika problemu

Dane urzędowe pokazują skalę przestępstw związanych z seksualnością, których pokrzywdzonymi mogą być również dzieci. Na podstawie danych policji (2021) dotyczących art. 200 kk (seksualne wykorzystanie małoletniego) wiemy, że rocznie jest wszczynanych ponad 2000 postępowań, zaś liczba stwierdzonych przestępstw z tego artykułu wynosi 1200–1400 rocznie (wyk. 1).

Wykres 1. Liczba postępowań wszczętych i stwierdzonych z art. 200 kk (seksualne wykorzystanie małoletniego) w latach 2016–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie: Policja, 2021.

W tabeli 1 przedstawiono liczę osób małoletnich pokrzywdzonych przestępstwami związanymi z wykorzystaniem seksualnym na podstawie skazań w I instancji w latach 2016–2021. Jak widać, najwięcej pokrzywdzonych małoletnich wśród wymienionych przestępstw jest z art. 200 § 1 kk – ponad 600 małoletnich rocznie, a w dalszej kolejności z art. 197 § 3 kk – ok. 100 osób małoletnich rocznie. Wśród osób pokrzywdzonych przestępstwami związanymi z seksualnością większość stanowią dziewczyny, często jest to ponad 80% (zaznaczone kolorem).

Tabela 1. Liczba osób małoletnich pokrzywdzonych przestępstwami związanymi z wykorzystaniem seksualnym na podstawie skazań w I instancji w latach 2016–2021

		2016	2017	2018	2019	2020	2021
Art. 191a kk	Utrwalanie wizerunku nagiej osoby bez jej zgody rozpowszechnia	11	8	19	11	18	16
Art. 197 § 1 kk	Zgwałcenie (obcowanie płciowe)	49	65	47	36	48	54
Art. 197 § 2 kk	Zgwałcenie (inna czynność seksualna)	20	35	27	23	26	32
Art. 197 § 3 kk	Zgwałcenie 1) wspólnie z inną osobą, 2) wobec małoletniego poniżej lat 15, 3) wobec wstępnego, zstępnego, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry,	111	120	98	124	88	100
Art. 197 § 4 kk	Zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem	0	9	5	2	12	1
Art. 198 kk	Seksualne wykorzystanie niepoczytalności lub bezradności	10	10	13	15	17	18
Art. 199 kk	Seksualne wykorzystanie stosunku zależności lub krytycznego położenia	11	14	19	28	14	17
Art. 200 § 1 kk	Obcowanie płciowe z małoletnim poniżej lat 15	636	699	607	614	590	652
Art. 200 § 3 kk	Prezentowanie treści pornograficznych małoletniemu poniżej lat 15	39	48	61	56	40	80
Art. 200 § 4 kk	Prezentowanie wykonania czynności seksualnej małoletniemu poniżej lat 15	43	45	43	42	58	19
Art. 200a § 1 kk	Grooming (zamiar spotkania w celach seksualnych z małoletnim poniżej lat 15)	16	13	14	17	16	27
Art. 200a § 2 kk	Grooming (propozycja kontaktu seksualnego skierowana do małoletniego poniżej lat 15)	58	91	77	82	56	63
Art. 201 kk	Kazirodztwo	2	2	3	6	3	14
Art. 202 § 1 kk	Publiczne prezentowanie treści pornograficznych	3	11	4	2	3	6
Art. 202 § 3 kk	Produkowanie, posiadanie, prezentowanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego albo związanych z prezentowaniem przemocy lub posługiwaniem się zwierzęciem	11	13	12	9	9	26
Art. 202 § 4 kk	Utrwalanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego	9	12	20	13	8	11
Art. 202 § 4a kk	Przechowywanie, posiadanie lub uzyskiwanie dostępu do treści pornograficznych z udziałem małoletniego	14	15	72	44	25	28
Art. 202 § 4b kk	Produkowanie, rozpowszechnianie, prezentowanie lub posiadanie treści pornograficznych przedstawiających wizerunek małoletniego uczestniczącego w czynności seksualnej	9	8	1	0	1	0
Art. 202 § 4c kk	Uczestniczenie w prezentacji treści pornograficznych z udziałem małoletniego w celu zaspokojenia seksualnego	0	0	0	1	3	0
Art. 203 kk	Zmuszanie po prostytutce	0	14	1	1	3	0

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z Ministerstwa Sprawiedliwości.

Według danych z Ministerstwa Sprawiedliwości (MS) z art. 200 § 1 kk (obcowanie płciowe z małoletnim poniżej lat 15) skazywanych jest ok. 600 osób rocznie (tab. 2).

Tabela 2. Liczba osób skazanych z art. 200 § 1 kk w latach 2016–2021

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Osoby skazane w I instancji	582	597	592	571	517	639

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z MS.

Niestety nie można jednak powiedzieć, że – jak wskazują przedstawione dane – w Polsce kilkaset dzieci rocznie doświadcza wykorzystywania seksualnego. Skala problemu jest na pewno większa. Wynika to z tego, że po pierwsze dane te pokazują wyłącznie sytuacje, które są uznane za przestępstwo, a po drugie – jedynie te zdarzenia, które zostaną ujawnione i udowodnione w procedurze prawnej, co jest szczególnie trudne w sytuacji dzieci, które mogą być wykorzystywane seksualnie przez bliskie osoby dorosłe. Dodatkowo istotny element w przypadku ujawniania wykorzystywania seksualnego dzieci, a przez to i widoczności zjawiska w danych urzędowych, stanowi społeczna gotowość na ujawnienie danego problemu społecznego (Włodarczyk, 2014). Badacze wskazują, że chociaż statystyki sądowe dostarczają wartościowego obrazu aktualnej zgłaszalności problemu, a także skuteczności działania instytucji wymiaru sprawiedliwości, to nie są jednak wiarygodnym źródłem danych na temat skali i cech samego zjawiska (Izdebska i Pilarczyk, 2019).

Danymi, które dużo pełniej pokazują skalę wykorzystywania seksualnego, są te pochodzące z badań społecznych przeprowadzonych wśród zarówno dzieci (badające ich własne doświadczenia), jak i dorosłych (badania retrospektywne dotyczące własnych doświadczeń dorosłych z dzieciństwa).

Wśród badań dotyczących doświadczenia przemocy przez dzieci w Polsce o skali problemu możemy dowiedzieć się przede wszystkim z dwóch badań przeprowadzonych w latach 2017 i 2018 roku przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę (FDDS).

Pierwsze z nich było badaniem retrospektywnym przeprowadzonym na próbie studentów z pięciu uczelni z różnych części Polski. W badaniu wykorzystano kwestionariusz *Adverse Childhood Experience (ACE)* dotyczący negatywnych doświadczeń z dzieciństwa. Metodologia skupiała się na analizie związku między negatywnymi

doświadczeniami w dzieciństwie (w tym przemocy) a konsekwencjami zdrowotnym.

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że 4,8% badanych doświadczyło wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie ze strony osób 5 lat starszych lub dorosłych. Istotnie częściej takie doświadczenia miały kobiety niż mężczyźni (6,6% vs 2,5%). Z czterech badanych form wykorzystywania seksualnego (niechciany dotyk ze strony dorosłego, zmuszanie do dotykania swojego ciała, próba odbycia stosunku seksualnego lub stosunek seksualny) najwięcej respondentów (3,57%) było dotykanych w erotyczny sposób przez osobę dorosłą lub starszą o co najmniej 5 lat. We wszystkich formach wykorzystywania seksualnego brano pod uwagę doświadczenia, które miały miejsce do 15 r.ż. respondenta lub między 15 a 18 r.ż., jeśli doszło do nich wbrew woli badanego (Makaruk i in., 2018).

Drugie badanie przeprowadzono w 2018 r. już na próbie dzieci i młodzieży w wieku 11–17 lat (pytania o wykorzystywanie seksualne zadano nastolatkom w wieku 13–17 lat). Jest to więc badanie najbardziej aktualne – przedstawia sytuację z 2018 r., a nie z co najmniej kilku lat wcześniej, jak w przypadku badania retrospektywnego. Metodologia tego badania opierała się na *Juvenile Victimization Questionnaire (JVQ)*, czyli kwestionariuszu wiktymizacji małoletnich. Jest on nakierowany głównie na zbadanie skali zjawiska różnych form przemocy i krzywdzenia dzieci.

W przypadku wykorzystywania seksualnego zbadano następujące jego formy:

1. Wykorzystanie seksualne bez kontaktu fizycznego:
 - słowna przemoc seksualna – rozumiana jako doświadczenie zranienia uczuć poprzez to, że ktoś pisał lub mówił na temat dziecka rzeczy związane z seksem;
 - werbowanie do celów seksualnych w internecie – rozumiane jako zawieranie w sieci znajomości,

w obrębie których druga osoba próbowała namówić dziecko do podjęcia zachowań o charakterze seksualnym;

- ekshibicjonizm – rozumiany jako pokazywanie dziecku bez jego zgody miejsc intymnych.

2. Wykorzystanie seksualne z kontaktem fizycznym:

- niechciany dotyk ze strony rówieśnika – rozumiany jako dotykanie dziecka wbrew jego woli, zmuszanie go do dotykania drugiej osoby lub wykonywania innych czynności związanych z seksem;
- kontakt seksualny przed 15 r.ż. z osobą dorosłą – rozumiany jako kontakt seksualny przed 15 r.ż. z osobą mającą 18 lat, nawet jeśli obie strony tego chciały;
- niechciany dotyk ze strony znajomego dorosłego – rozumiany jako dotykanie miejsc intymnych dziecka przez kogoś dorosłego z rodziny/znajomych w sytuacji, w której nie powinien tego robić, lub zmuszanie dziecka do dotykania intymnych miejsc lub do innych rzeczy związanych z seksem;
- niechciany dotyk ze strony obcego dorosłego – rozumiany jako dotykanie miejsc intymnych dziecka przez obcego dorosłego w sytuacji, w której nie powinien tego robić, lub zmuszanie dziecka do dotykania intymnych miejsc lub do innych rzeczy związanych z seksem;
- komercyjne wykorzystywanie seksualne – rozumiane jako kontakt seksualny za pieniądze lub inne prezenty (Izdebska i Pilarczyk, 2019).

Najwięcej nastolatków doświadcza wykorzystania seksualnego ze strony rówieśnika (4%), a w dalszej kolejności kontaktu seksualnego przed 15 r.ż. z osobą dorosłą (2%), niechcianego dotyku ze strony znajomego dorosłego (2%) oraz niechcianego dotyku ze strony obcego dorosłego (2%). Najmniej badanych doświadczyło komercyjnego wykorzystania seksualnego – 0,5% (tab. 3).

Tabela 3. Doświadczenie poszczególnych form wykorzystywania seksualnego z kontaktem fizycznym ogółem oraz w podziale na płeć i wiek w ciągu całego życia (% , N = 822, 2018 r.)

Wykorzystywanie seksualne z kontaktem fizycznym	Ogółem	Dziewczyny	Chłopcy	p*	13-14 lat	15-17 lat	p*
Niechciany dotyk ze strony rówieśnika	4	6	1	0,000	2	5	0,050
Kontakt seksualny przed 15 r.ż. z osobą dorosłą	2	2	3	0,599	1	3	0,000
Niechciany dotyk ze strony znajomego dorosłego	2	3	0	0,002	1	2	0,182
Niechciany dotyk ze strony obcego dorosłego	2	2	1	0,064	1	2	0,246
Komercyjne wykorzystywanie seksualne	0	0	1	0,280	1	0	0,648

* $p < 0,05$ wskazują na różnicę istotną statystycznie.

Źródło: Włodarczyk i in., 2018.

Jeżeli chodzi o płeć, istotnie częściej dziewczyny doświadczają niechcianego dotyku z strony rówieśnika i bliskiego dorosłego, natomiast w pozostałych przypadkach różnice między dziewczynami i chłopcami nie są istotne statystycznie. W zdecydowanej większości przypadków przemocy seksualnej ze strony zarówno rówieśnika (81%), jak i dorosłego (znajomego: 64%; obcego: 92%) sprawca był płci męskiej (Włodarczyk i in., 2018).

W przypadku wykorzystywania seksualnego bez kontaktu fizycznego najczęściej ma ono formę słownej przemocy seksualnej (10%), nieco rzadziej werbowania do celów seksualnych (9%) i ekshibicjonizmu (9%; tab. 4).

Tabela 4. Doświadczenie poszczególnych form wykorzystywania seksualnego bez kontaktu fizycznego ogółem oraz w podziale na płeć i wiek w ciągu całego życia (%; N = 822, 2018)^a

Wykorzystywanie seksualne bez kontaktu fizycznego	Ogółem	Dziewczyny	Chłopcy	p*	13–14 lat	15–17 lat	p*
Słowna przemoc seksualna	10	17	4	0,000	6	13	0,002
Werbowanie do celów seksualnych w internecie	9	13	4	0,000	4	11	0,000
Ekshibicjonizm	9	11	8	0,067	8	11	0,160

* $p < 0,05$ wskazują na różnicę istotną statystycznie.

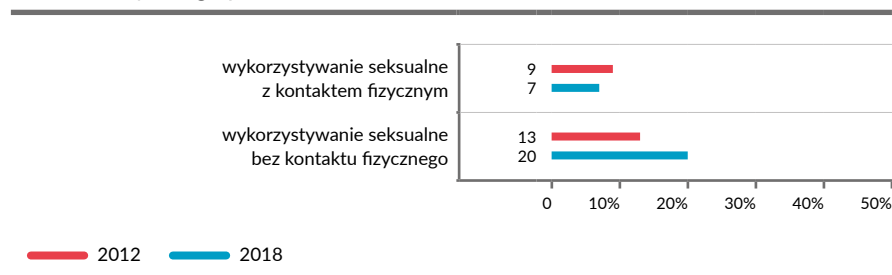
^a W raporcie z 2018 r. używane jest sformułowanie „obciążające doświadczenia seksualne”, jednak są to te same doświadczenia.

Źródło: Włodarczyk i in., 2018.

Dziewczyny istotnie częściej niż chłopcy doświadczyły słownej przemocy seksualnej i werbowania do celów seksualnych w internecie. W zdecydowanej większości przypadków sprawcami słownej przemocy seksualnej (72%), werbowania w internecie (76%) i ekshibicjonizmu (88%) byli mężczyźni. Słownej przemocy seksualnej nastolatki doświadczały najczęściej ze strony znajomej osoby nie z rodziny (60%), w dalszej kolejności ze strony osoby obcej (33%) oraz osoby, z którą były w związku (14%). Również w przypadku ekshibicjonizmu sprawca najczęściej był osobą znajomą (56%), a rzadziej – osobą obcą (35%; Włodarczyk i in., 2018).

Ogółem 7% nastolatków doświadczyło wykorzystywania seksualnego z kontaktem fizycznym, a 20% – bez kontaktu fizycznego. W porównaniu z danymi z pierwszej edycji badania z 2012 r. nieznacznie zmalał odsetek dzieci, które doświadczyły wykorzystywania seksualnego (różnica 2 pkt procentowych), oraz wzrósł odsetek nastolatków doświadczających wykorzystywania seksualnego bez kontaktu fizycznego (z 13% do 20%; wyk. 2). Wynik ten nie musi koniecznie wskazywać na zwiększenie częstości występowania zjawiska krzywdzenia seksualnego, gdyż możliwe, że odzwierciedla wzrost skłonności do ujawniania doświadczonego wykorzystania (Izdebska i Pilarczyk, 2019).

Wykres 2. Doświadczenie wykorzystywania seksualnego z kontaktem i bez kontaktu fizycznego przez dzieci w wieku 13–17 lat w latach 2012 i 2018¹

Źródło: oprac. własne na podstawie bazy danych z 2012 r. oraz Włodarczyk i in., 2018.

Jeszcze nowsze wyniki dotyczące skali doświadczania przez dzieci i młodzież przemocy i zaniedbania ze strony najbliższych pochodzą z roku 2020. Wtedy FDSDS zadała podobne pytania do tych, które były w badaniach z lat 2012 i 2018, jednak dotyczyły one jedynie pierwszego okresu pandemii – od

1 W raporcie Włodarczyk i Makaruk (2013), w którym analizowano dane z 2012 r., podano wyniki wszystkich badanych dzieci w wieku 11–17 lat. Ponieważ w 2018 r. pytania o wykorzystywanie seksualne zadawano tylko osobom od 13 r.ż., na wykresie uwzględniono dane z 2012 r. wyłącznie osób w wieku 13–17 lat. Różnią się one w związku z tym z danymi z publikacji Włodarczyk i Makaruk (2013) oraz Włodarczyk i Sajkowskiej (2013).

połowy marca do końca czerwca 2020 r. Dodatkowo było to badanie przeprowadzone inną metodą (CAWI) i wśród osób w wieku 13–17 lat. Nie można więc porównać uzyskanych wyników z poprzednimi falami badania. Ważną informacją jest jednak to, że w pierwszym okresie pandemii – kiedy obowiązywały najbardziej rygorystyczne restrykcje dotyczące wychodzenia z domu i kontaktu z osobami spoza domowników, a szkoły były przez większość czasu zamknięte i edukacja odbywała się zdalnie – dzieci nadal doświadczały wykorzystywania seksualnego.

Wykorzystywania seksualnego z kontaktem fizycznym doświadczyło 2,6% badanych, a bez kontaktu fizycznego – 9,2% respondentów. Wykorzystywanie seksualne bez kontaktu fizycznego miało formę otrzymywania niechcianych nagich zdjęć (5,2%), słownej przemocy seksualnej (4,6%) i werbowania w internecie do celów seksualnych (3,4%). Wykorzystywanie seksualne z kontaktem fizycznym miało formę niechcianego kontaktu seksualnego z osobą dorosłą (1,8%), rówieśnikiem (1,2%) lub kontaktu seksualnego osoby przed ukończeniem 15 r.ż. z dorosłym (1,0%), czyli poniżej prawnego minimalnego wieku, w którym można wyrazić zgodę na kontakt seksualny (Szredzińska i Włodarczyk, 2021).

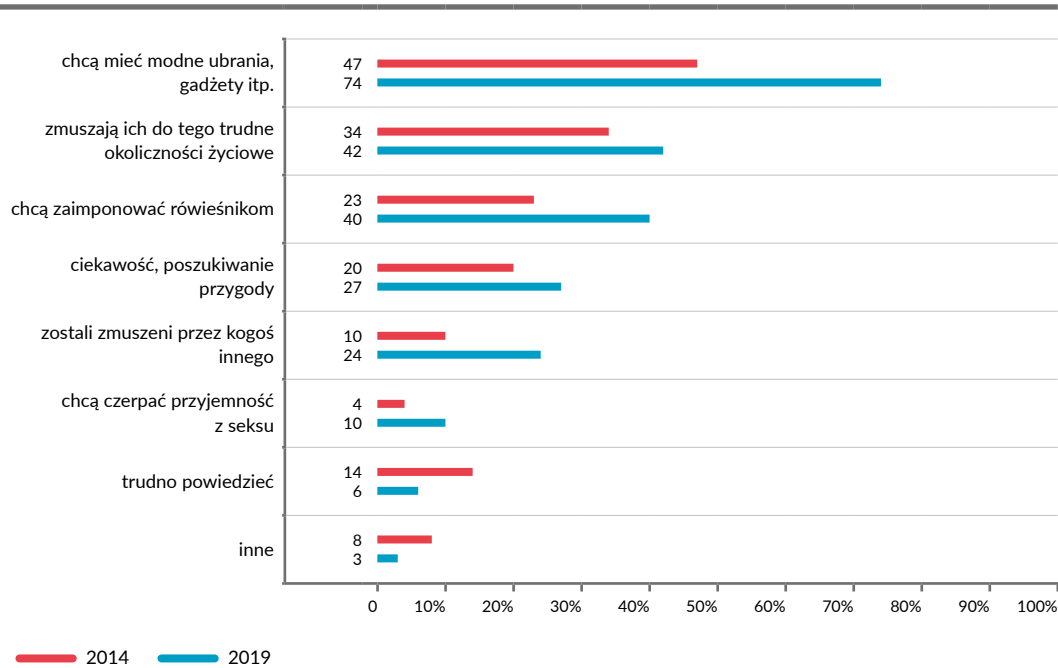
Postawy wobec wyzyskiwania seksualnego dzieci

Jak już wspomniano, w przypadku wykorzystywania seksualnego dzieci kluczowe jest społeczne postrzeżenie problemu, które wspiera lub utrudnia zgłaszanie, interwencję czy profilaktykę. Jest to szczególnie ważne w kontekście wyzyskiwania seksualnego dzieci, czyli udziału dziecka w czynnościach seksualnych w zamian za jakąś korzyść lub choćby obietnicę korzyści od osoby trzeciej, sprawcy. Warto tutaj zwrócić uwagę, że nie należy używać terminu *prostytycja dziecięca*, ponieważ może on sugerować, że omawiane zjawisko jest legalną formą pracy seksualnej lub że dziecko świadomie zgodziło się na prostytucję (ECPAT, 2016).

Potrzeba podkreślenia tego w kwestii nazewnictwa wskazuje jednak na istnienie tego typu postaw społecznych wobec wyzyskiwania seksualnego dzieci. Potwierdzają to badania, według których w 2019 r. 74% Polaków uważało, że powodem podejmowania przez dzieci i młodzież kontaktów seksualnych z osobami dorosłymi w zamian za zapłatę lub inne korzyści jest chęć posiadania modnych ubrań lub gadżetów, podczas gdy w 2014 r. taką odpowiedź wskazało 47% badanych. W 2019 r. 42% Polaków jako powód wskazywało trudne okoliczności życiowe, 40% – chęć zaimponowania rówieśnikom, a 24% – że dzieci i nastolatki zostały do tego zmuszone. W porównaniu z badaniem z 2014 r. znacząco wzrosły odsetki odpowiedzi dotyczące wszystkich konkretnych powodów, natomiast zmalały odsetki odpowiedzi *trudno powiedzieć* oraz *inne* (FDSS, 2019; wyk. 3).

Jednocześnie ponad połowa Polaków uważa, że wyzyskiwanie seksualne dzieci w Polsce to realny problem, który dotyczy wielu osób. Sześćdziesiąt trzy procent za realny problem uważa udostępnianie przez młodzież nagich zdjęć w zamian za zapłatę lub inne korzyści, 61% – podejmowanie kontaktów seksualnych w zamian za środki na życie i 60% – w zamian za regularne wsparcie finansowe. We wszystkich tych przypadkach w porównaniu z 2014 r. wzrósł odsetek badanych, którzy uważają je za realne problemy w Polsce. W tym czasie nie zmieniło się natomiast uznanie za problem podejmowania przez młodzież kontaktów seksualnych w zamian za prezenty (2014 r. – 51%, 2018 r. – 50%; wyk. 4).

Wykres 3. Opinie Polaków na temat powodów, dla których dzieci i nastolatki do 18 r.ż. decydują się na podjęcie kontaktów seksualnych za zapłatą lub w zamian za inne korzyści w Polsce w latach 2014 i 2019 roku (% , wielokrotny wybór)

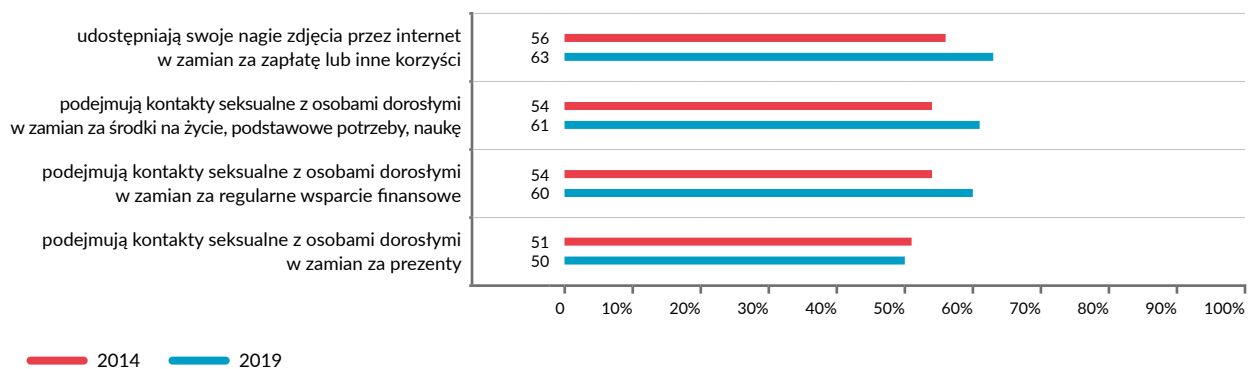
Badanie z 2014 r.: CAPI, reprezentatywna próba N=988 osób od 15 r.ż.; badanie z 2019 r.: CAWI, reprezentatywna próba N=1001 osób od 15 r.ż.

Źródło: oprac. własne na podstawie: FDDS, 2019.

Wykres 4. Opinie Polaków na temat różnych form wyzyskiwania seksualnego dzieci w Polsce w latach 2014 i 2019 (%)

Chłopak lub dziewczyna w wieku 16–17 lat...

Odpowiedź: jest to realny problem, który dotyczy wielu osób w Polsce

Badanie z 2014 r.: CAPI, reprezentatywna próba N=988 osób od 15 r.ż.; badanie z 2019 r.: CAWI, reprezentatywna próba N=1001 osób od 15 r.ż.

Źródło: oprac. własne na podstawie: FDDS, 2019.

Konsekwencje doświadczenia wykorzystania seksualnego

Związek między negatywnymi doświadczeniami w dzieciństwie (*adverse childhood experience, ACE*) a zachowaniami związanymi ze zdrowiem był obiektem badania przeprowadzonego w Stanach Zjednoczonych na próbie 13 494 respondentów. Uzyskane wyniki potwierdziły tezę, że doświadczenia krzywdzenia lub zaburzeń funkcjonowania rodziny w dzieciństwie przyczyniają się do problemów zdrowotnych w dorosłości. To i inne badania ustaliły silny związek między ACE a paleniem tytoniu, złym sposobem odżywiania, niską aktywnością fizyczną, nadużywaniem alkoholu i narkotyków, depresją, próbami samobójczymi oraz sprawstwem przemocy (Bellis i in., 2014b; Felitti i in., 1998; WHO, 2006).

Związki między zachowaniami szkodzącymi zdrowiu i doświadczeniami w dzieciństwie prawdopodobnie występują przez oddziaływanie ACE na rozwijający się umysł. Wczesne traumy mogą prowadzić do strukturalnych i czynnościowych zmian w mózgu oraz jego systemach regulacji stresu. To wpływa na takie czynniki jak regulacja emocji i reagowanie na strach, co może predysponować poszczególne osoby do szkodliwych zachowań w późniejszym życiu (Anda i in., 2006).

Okazuje się, że ACE są także związane ze zmianami w układach nerwowym, hormonalnym i odpornościowym. Badania sugerują, że stresujące doświadczenia w dzieciństwie mogą prowadzić do istotnych reakcji biologicznych, a zatem wpływać na fizjologiczne reakcje na stres w dorosłym życiu (Danese i McEwen, 2012).

Na podstawie badania z 2017 r. realizowanego wśród studentów polskich uczelni przez FDDS ustalono związek między doświadczeniem wykorzystywania seksualnego a zachowaniami szkodliwymi dla zdrowia. W tym celu obliczono iloraz szans (*odds ratio, OR*), który określa stosunek szansy wystąpienia danego zdarzenia w danej grupie do wystąpienia tego samego zdarzenia w innej porównywanej grupie. I tak, w porównaniu z tymi, którzy nie byli wykorzystywani seksualnie w dzieciństwie, osoby wykorzystywane sześć razy częściej miały więcej niż trzech partnerów seksualnych (OR = 6,27), ponad cztery razy częściej używały

substancji psychoaktywnych (OR = 4,26), 3,5 razy częściej umyślnie się raniły (OR = 3,50) i podejmowały próby samobójcze (OR = 3,41), trzy razy częściej wcześniej zaczęły palić papierosy (OR = 3,08), wcześniej rozpoczęły współżycie seksualne (OR = 2,85) i ryzykownie piły alkohol (OR = 2,57), dwa razy częściej wypaliły w życiu co najmniej 100 papierosów (OR = 2,38), nadużywały alkoholu (OR = 2,18) oraz opuszczały pracę lub studia z powodu stresu (OR = 1,83; Makaruk i in., 2018).

Nie u wszystkich dzieci, które zostały wykorzystane, występują jednak jakieś objawy – według różnych badań u 30–50% dzieci nie obserwuje się żadnych symptomów psychopatologicznych po doświadczeniu wykorzystywania (Kendall-Tackett i in., 1993; Williams i Nelson-Gardell, 2012).

Czynniki, które wpływają na zwiększone prawdopodobieństwo długofalowych konsekwencji doświadczenia wykorzystywania seksualnego to przede wszystkim (Włodarczyk, 2016):

- czynniki z poziomu mikrosystemu (rodziny):
 - wczesne negatywne doświadczenia rodzinne (m.in. konflikty między rodzicami);
 - doświadczanie innych form przemocy, usprawiedliwianie zachowań agresywnych i nadużywanie alkoholu w rodzinie;
 - bliskość sprawcy (zarówno pokrewieństwo czy znajomość, jak i bliskość fizyczna – wspólne zamieszkanie);
- czynniki z poziomu egzosystemu (najbliższe środowisko społeczne):
 - niski status społeczno-ekonomiczny;
 - brak alternatyw, ze względu na brak wsparcia rodzinnego i społecznego;
- czynniki z poziomu makrosystemu:
 - społeczne obwinianie ofiary wykorzystania;
 - patriarchy.

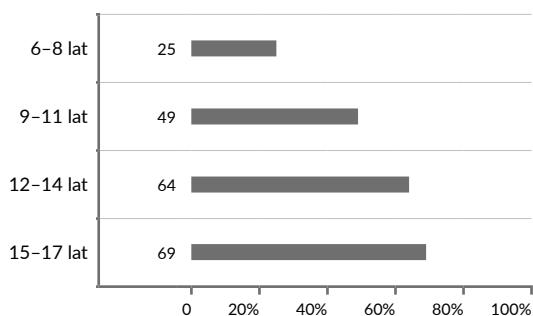
Za czynniki ochronne można natomiast uznać wsparcie ze strony służb społecznych, w tym dostęp do pomocy psychologicznej, wsparcie emocjonalne w rodzinie oraz pozytywne więzi z rodziną i rówieśnikami (Włodarczyk, 2016).

Edukacja seksualna

Analizy skuteczności działań profilaktycznych pokazują, że ważną formą zapobiegania przemocy seksualnej jest edukacja seksualna dzieci (Izdebska i Ruchel, 2011). Przegląd wyników dotychczasowych badań sugeruje, że rodzice odgrywają decydującą rolę w ochronie dzieci przed wykorzystaniem seksualnym (Rudolph i in., 2020).

W badaniach Instytutu Badań Edukacyjnych (IBE) w 2015 r. zapytano rodziców dzieci w wieku 6–17 lat, czy oni lub inni członkowie bliskiej rodziny dziecka poruszyli z nim temat zagrożeń przemocą seksualną. Deklaracje rodziców różniły się w zależności od wieku dziecka. Rozmawiano na ten temat z blisko połową dzieci w wieku 9–11 lat (49%). W odniesieniu do starszych dzieci – uczniów szkół ponadgimnazjalnych (15–17 lat) – odsetek ten był wyższy i wynosił 69% (wyk. 5). Wyniki badań wykazują więc, że znacząca część dzieci była edukowana przez członków rodziny na temat zagrożeń dopiero w późnym wieku szkolnym, a z co trzecim dzieckiem nigdy nie rozmawiano w rodzinie na ten temat.

Wykres 5. Wiek dziecka podczas przeprowadzenia z nim rozmowy na temat zagrożeń przemocą seksualną (cyberprzemoc, gwałt, molestowanie) w najbliższej rodzinie według deklaracji rodziców dzieci w wieku 6–17 lat (N = 2526, %)

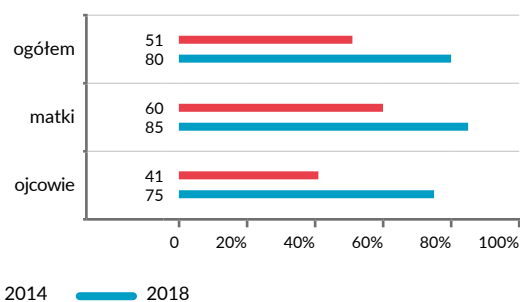

Źródło: oprac. własne na podstawie: IBE, 2015.

Z kolei w badaniu realizowanym przez FDDS w 2018 r. 80% polskich rodziców dzieci w wieku 5–11 lat deklaroowało, że rozmawiali ze swoimi dziećmi nt. zagrożeń związanych z wykorzystywaniem seksualnym. Częściej z dziećmi na ten temat rozmawiają matki niż ojcowie

(odpowiednio, 85% i 75%). W porównaniu z poprzednią falą badania widać duży wzrost odsetka rodziców, którzy rozmawiali z dziećmi na ten temat: z 51% w 2014 r. do 80% w 2018 r. (wyk. 6). Pierwsza rozmowa na ten temat miała miejsce średnio ok. 7 r.ż. dziecka, choć 24% rodziców rozmawiało na ten temat już z pięcioletkami. Rodzice w rozmowach z dziećmi częściej skupiają się na zagrożeniu ze strony osób obcych niż znanych dziecku. Ponad połowa rodziców (63%) oceniło tę rozmowę jako trudną (wyk. 7).

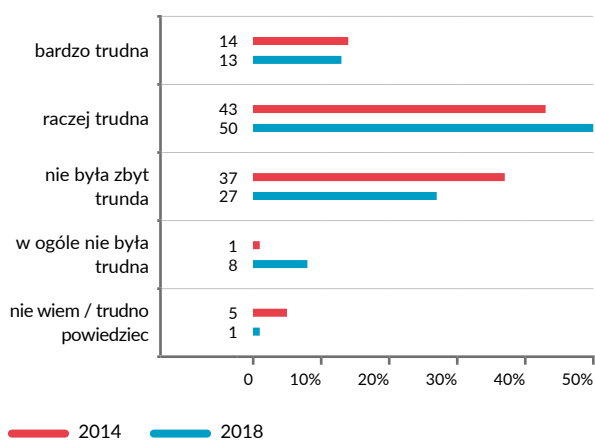
Wykres 6. Odsetek rodziców, którzy rozmawiali ze swoim dzieckiem nt. wykorzystywania seksualnego dzieci (%), lata 2014 i 2018).

CAWI wśród rodziców dzieci w wieku 5–11 lat, 2014 r.: N = 505, 2018 r.: N = 539.

Źródło: FDDS, 2018.

Wykres 7. Ocena trudności rozmowy wśród rodziców, którzy rozmawiali z dzieckiem nt. wykorzystywania seksualnego dzieci (%), lata 2014 i 2018)

Badanie z 2014 r.: N = 432, badanie z 2018 r.: N = 256.

Źródło: FDDS, 2018.

Rodzice, którzy rozmawiają z dziećmi nt. zagrożenia wykorzystywaniem seksualnym, najczęściej mówią o tym, żeby nie rozmawiać z nieznajomymi, że części intymne może oglądać tylko rodzic/lekarz i żeby nikomu nie ufać (tab. 5).

Tabela 5. Najczęściej poruszane tematy wśród rodziców, którzy rozmawiali z dzieckiem nt. wykorzystywania seksualnego dzieci (lata 2014 i 2018)

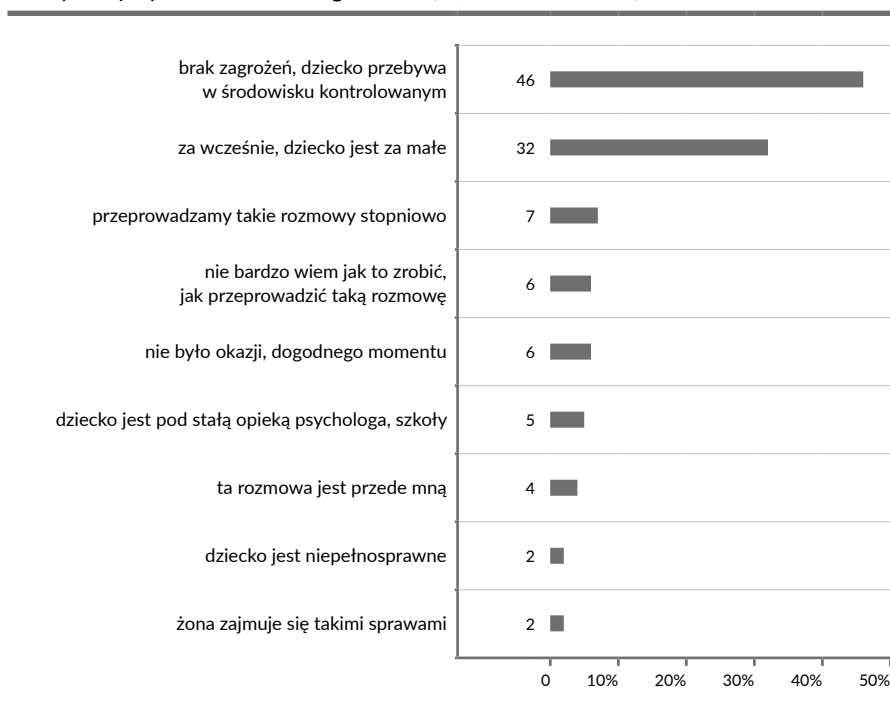
Najczęściej poruszane tematy	
2014 r. (N = 256)	2018 r. (N = 431)
żeby nikomu nie ufać	żeby nie rozmawiać z nieznajomymi
o złym dotyku (części intymne może oglądać tylko rodzic/lekarz)	o złym dotyku (części intymne może oglądać tylko rodzic/lekarz)
żeby nie rozmawiać z nieznajomymi	o pedofilii, wykorzystywaniu seksualnym
żeby o wszystkim mówić rodzicom	o zagrożeniach ogólnie
o zagrożeniach ogólnie	żeby nikomu nie ufać

CAWI wśród rodziców dzieci w wieku 5–11 lat; 2014 r.: N = 505, 2018 r.: N = 539.

Źródło: FDDS, 2018.

Rodzice, którzy nie rozmawiają z dziećmi nt. zagrożenia wykorzystywaniem seksualnym, jako główny powód podają brak zagrożeń oraz wiek dziecka – uważają, że jest ono za małe na takie rozmowy (wyk. 8). Warto przypomnieć, że badanie było realizowane wśród rodziców dzieci w wieku 5–11 lat.

Wykres 8. Powody, dla których rodzice nie rozmawiali z dzieckiem w wieku 5–11 lat nt. wykorzystywania seksualnego dzieci (% , N = 539, 2018 r.)

Źródło: FDDS, 2018.

W ostatnim czasie coraz więcej badaczy wskazuje na to, że chroniąca rola rodziców nie polega wyłącznie na rozmawianiu z dzieckiem o niebezpiecznych sytuacjach mogących prowadzić do wykorzystywania seksualnego, ale na całościowym podejściu do rodzicielstwa. Zaleca się, by zachowania chroniące nie były nauczane w izolacji, lecz stały się integralną częścią dotychczasowych, opartych na dowodach empirycznych programów budowania kompetencji rodzicielskich. Jeden z mechanizmów oddziaływania na pierwszy aspekt chroniącej roli rodziców polega na opracowaniu i włączeniu modułu dotyczącego wykorzystywania seksualnego dzieci do ogólnych programów wspierających dobre rodzicielstwo (Rudolph i in., 2020).

Zakończenie

Wiedza na temat problemu wykorzystywania seksualnego dzieci jest niezbędna do prowadzenia skutecznych działań profilaktycznych. Badacze podkreślają coraz większą potrzebę „skoncentrowania programów badawczych na czynnikach indywidualnych, środowiskowych i sytuacyjnych związanych z rozpoczęciem zachowań przestępczych

przez sprawców, a także na czynnikach ryzyka i czynnikach chroniących związanych ze skutkami wykorzystywania w życiu dzieci” (Sajkowska i Skierkowska, 2020, s. 39). Jest to szczególnie ważne, ponieważ coraz więcej badań wskazuje na to, że profilaktyka uniwersalna (pierwszorzędowa; skierowana do ogółu społeczeństwa) nie przynosi wystarczających efektów i potrzebne jest skierowanie większych zasobów na profilaktykę drugorzędową (selektywną; skierowaną do osób, grup i miejsc podwyższonego ryzyka) oraz trzeciorzędową (wskazującą; skierowaną do osób, grup, miejsc, gdzie doszło już do wykorzystywania w celu zapobieżenia kolejnego wykorzystania lub wtórnej wiktymizacji). Smallbone, Marshall i Wortley opracowali zintegrowany model profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci, dodając do tych wymiarów cztery obszary oddziaływań: sprawcy, ofiary, sytuacje i społeczności (Sajkowska i Skierkowska, 2020; tab. 6).

Podstawą w skutecznej profilaktyce wykorzystywania seksualnego dzieci jest opieranie jej na danych i badaniach naukowych oraz nieustanna ewaluacja działań profilaktycznych.

Tabela 6. Zintegrowany model działań profilaktycznych wykorzystywania seksualnego dzieci według Smallbone’a, Marshalla i Wortleya

	Profilaktyka pierwszorzędowa (uniwersalna)	Profilaktyka drugorzędowa (selektywna)	Profilaktyka trzeciorzędowa (wskazująca)
Sprawcy	Prewencja ogólna Profilaktyka rozwojowa	Telefony zaufania Poradnictwo dla osób z grup ryzyka Profilaktyka rozwojowa	Wczesne wykrywanie Prewencja szczególna Selektywne ubezwłasnowolnienie Terapia sprawców
Ofiary	Programy bezpieczeństwa osobistego Budowanie odporności	Poradnictwo i wsparcie dla dzieci narażonych na ryzyko wykorzystywania	Wczesne wykrywanie Minimalizacja szkód Zapobieganie ponownej wiktymizacji
Sytuacje	Nadzór nad personelem (<i>extended guardianship</i>) Profilaktyka sytuacyjna w miejscach publicznych, instytucjach i środowiskach domowych	Interwencje sytuacyjne w miejscach i organizacjach podwyższonego ryzyka	Plany bezpieczeństwa Zapobieganie recydywie Interwencje sytuacyjne w instytucjach, w których doszło do wykorzystywania seksualnego dzieci
Społeczności	Edukacja publiczna Lokalne usługi pomocowe Budowanie kompetencji w społeczności	Wsparcie dla rodzin o podwyższonym ryzyku Interwencje w społecznościach o podwyższonym ryzyku	Interwencje w społecznościach o dużej częstotliwości występowania wykorzystywania seksualnego dzieci

Źródło: Sajkowska i Skierkowska, 2020.

Bibliografia

- Anda R. F., Felitti V. J., Bremner J. D., Walker J. D., Whitfield Ch, Perry B. D. i in. (2006). The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood. A convergence of evidence from neurobiology and epidemiology. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 256(3), 174–86. <https://doi.org/10.1007/s00406-005-0624-4>
- Bellis M. A., Hughes K, Leckenby N, Perkins C, Lowey H (2014b). National household survey of adverse childhood experiences and their relationship with resilience to health-harming behaviors in England. *BMC Medicine*, 12,72. <https://doi.org/10.1186/1741-7015-12-72>
- Beisert, M., Izdebska, A. (2012). Wykorzystanie seksualne dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 11(2), 48–66.
- Danese, A., McEwen, B. S. (2012). Adverse childhood experiences, allostasis, allostatic load, and age-related disease. *Physiology & Behavior*, 106(1), 29–39. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2011.08.019>
- ECPAT. (2016). *Terminology guidelines for the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse*. Pobrane z: https://www.ohchr.org/sites/default/files/TerminologyGuidelines_en.pdf
- FDDS. (2018). *Ewaluacja PANT-sów. Badanie rodziców dzieci w wieku 5–11 lat*. Niepublikowany komunikat z badań Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę.
- FDDS. (2019). *Komercyjne wykorzystywanie seksualne dzieci i młodzieży. Porównanie postaw wobec problemu w Polsce 2014–2019*. Niepublikowany raport z badań Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D, Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V. i in. (1998) The relationship of adult health status to childhood abuse and household dysfunction. *American Journal of Preventive Medicine*, 14, 245–258.
- IBE. (2015). *Opinie i oczekiwania młodych dorosłych (osiemnastoletków) oraz rodziców dzieci w wieku szkolnym wobec edukacji dotyczącej rozwoju psychoseksualnego i seksualności. Raport z badania*. Instytut Badań Edukacyjnych.
- Izdebska, A., Pilarczyk, K. (2019). Wykorzystanie seksualne dziecka. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 18(3), 68–97.
- Izdebska, A., Ruchel, A. (2011). Profilaktyka wykorzystania seksualnego dziecka. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(1), 54–67.
- Kendall-Tackett, K. A., Williams, L. M., Finkelhor, D. (1993). Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin*, 113(1), 164–180. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.1.164>
- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Sethi, D., Michalski, P., Szredzińska, R., Karwowska, P. (2018). Negatywne doświadczenia w dzieciństwie i związane z nimi zachowania szkodliwe dla zdrowia wśród polskich studentów. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 17(2), 58–97.
- Policja. (2021). *Seksualne wykorzystanie małoletniego (art. 200)*. <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestępstwa-przeciwko-6/63501,Seksualne-wykorzystanie-małoletniego-art-200.html>
- Rudolph, J., Zimmer-Gembeck, M. J., Shanley, D. C., Hawkins, R. (2020). Profilaktyka wykorzystywania seksualnego dzieci – rodzicielstwo, programy i zmniejszanie ryzyka. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(2), 125–154.
- Sajkowska, M. (2002). Wykorzystywanie seksualne dzieci. Ustalenia terminologiczne, skala zjawiska, oblicza problemu społecznego. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 1(1), 5–28.

- Sajkowska, M. (2017). Wykorzystywanie seksualne dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(1), 230–249.
- Sajkowska, M., Skierkowska, M. (2020). Zintegrowany model profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci według Smallbone'a, Marshalla i Wortleya. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(2), 11–44.
- Szredzińska, R., Włodarczyk, J. (2021). Doświadczenia krzywdzenia oraz dobrostan psychiczny polskich nastolatków w pierwszym okresie pandemii. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 20(2), 38–62.
- WHO. (2006). *Preventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence*. World Health Organization i International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect.
- Williams, J., Nelson-Gardell, D. (2012). Predicting resilience in sexually abused adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 36(1), 53–63. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.07.004>
- Włodarczyk, J. (2014). Rola backlashu w instytucjonalizacji problemu wykorzystywania seksualnego dzieci. Analiza przypadku Stanów Zjednoczonych pod koniec XX wieku. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(1), 33–50.
- Włodarczyk, J. (2016). *Wykorzystywanie seksualne w dzieciństwie a konsekwencje w życiu dorosłym. Raport z badań*. Fundacja Dajemy Dzieciom Się.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2013). *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci. Wyniki badania*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K., Michalski, P., Sajkowska, M. (2018). *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Raport z badania*. Fundacja Dajemy Dzieciom Się.
- Włodarczyk, J., Sajkowska, M. (2013). Wykorzystywanie seksualne dzieci. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 63–100.

Cytowanie:

Włodarczyk, J. (2022). Wykorzystywanie seksualne dzieci. W: M. Sajkowska, R. Szredzińska (red.), *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce* (s. 324–339). Fundacja Dajemy Dzieciom Się.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

